

## ІДЕОЛОГІЧНА ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ТОПОНІМІЧНОЇ СИСТЕМИ ВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ РІВНОГО

П. С. Долганов

*Рівненський державний гуманітарний університет,  
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33001, Україна,  
petro\_dolganov@mail.ru*

Охарактеризовано процеси символічного переозначення адресних урбанонімів м. Рівне у період незалежності. Здійснено тематичну класифікацію топонімічної системи вербальних маркерів міста у радянський період та в умовах незалежної України. На основі порівняння системи адресних урбанонімів Рівного у двох часових перспективах зроблено висновки щодо ступеня їхньої ідеологічної деколонізації. Визначено рівень внутрішньої деколонізації пам'ятевого простору міста у контексті наявності в ньому вербальних маркерів-репрезентантів поліетнічного минулого Рівного.

*Ключові слова:* ідеологічна деколонізація пам'яті, внутрішня деколонізація пам'яті, символічний простір міста, адресні урбаноніми, меморативна політика.

Вже тривалий час м. Рівне вустаами його регіональних еліт артикулюється як європейське містечко. Перетворення Рівного у «туристичну Мекку» Волині, розробка відповідних туристичних маршрутів і економічних програм, популяризація проекту «Західна брама» є тими складовими регіональної політики, які суттєво актуалізують вивчення нинішнього історичного спадку міста та меморативної політики його муніципальної влади. У зв'язку з цим варто звернути увагу на конструювання символічного ландшафту міста, його відповідність європейським стандартам. Останні полягають у тому, що при формуванні символічного простору полікультурного у минулому міста варто якнайкраще відобразити це, адже у нинішній системі європейських ціннісних стандартів поціновування мультикультурної мозаїки, гетерогенності минулого превалює над ідеологічним есенціалізмом. Тенденція ж до «забування» єврейсько-польсько-українського обличчя Рівного у радянську та сучасну епохи свідчить про домінування дещо інших, не зовсім європейських стандартів конструювання меморіального тексту міста. Це суттєво актуалізує висвітлення процесу формування символічного обличчя сучасного Рівного.

Формування символічного простору міст є новим напрямом в українській науці. Воно вивчається в рамках соціологічних (урбаністика) та політичних (у контексті меморативної політики) наукових студій. Ця царина досліджень може бути віднесена як до сфери етнополітології, так і етносоціології. Станом на сьогодні маємо лише поодинокі публікації у згаданій царині, що свідчить про недостатній фокус уваги науковців до цієї досить актуальної проблематики. Серед урбаністичних студій у цьому

напрямку констатуємо, що чи не найбільша увага вітчизняних і зарубіжних науковців сфокусована на вивченні символічного простору Львова. Дослідження останнього знайшло свій вираз у діяльності львівської філії віденського Центру міської історії, який щорічно пропонує вченим низку грантових програм, чимало з яких присвячено вивченню особливостей конструювання символічного простору Львова та інших українських міст. Проблематиці символічного управління містом Львів присвячена низка статей вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Середи, Г. Оссолінського-Ліебе, Т. С. Амара [1; 2; 10; 5]. Варто відзначити і наявність доволі цікавого аналітичного дослідження нинішнього стану символічного простору м. Донецьк у статті Н. Обухової [7]. Цінні концептуальні зауваги щодо розвитку меморіального простору України у цілому постульовані у статті І. Симоненка [11]. Короткий методологічний аналіз особливостей вивчення символічного простору міст вміщений у статті В. Наконечного [6].

Здійснюючи аналіз особливостей формування символічного простору Рівного, використовуватимемо методологічні підходи П. Нора, який є автором категорій «ідеологічна деколонізація пам'яті» («її звільнення від амнезії тоталітарного минулого у процесі демократизації країни») та «внутрішня деколонізація пам'яті» (протиставлення домінантним репрезентаціям минулого пам'яті непанівних груп – національних, сексуальних, релігійних та ін. меншин) [10, с. 74–75]. Вважаємо, що їх цілком повноцінно можна інтерпретувати у контексті конструювання символічного простору міста, змодифікувавши таким чином: ідеологічна деколонізація символічного простору міста та внутрішня деколонізація відповідно.

Досліджуючи обране предметне поле, вважаємо за необхідне проаналізувати змістове навантаження адресних урбанонімів (назв вулиць), наявних у місті, які, поряд із меморіальними таблицями та пам'ятниками, є важливими репрезентантами його минулого. Здійснюваний аналіз перш за все супроводжуватиметься контент-аналізом тих адресних урбанонімів, які містять у собі меморативну складову, що дасть можливість визначити кількісне й відсоткове співвідношення між об'єктами-репрезентантами конкуруючих моделей минулого, артикульованими як в рамках кожного з визначених блоків символічних об'єктів міста, так і його меморативного тексту в цілому. Вихід за межі виключно меморативної політики здійснюватиметься лише епізодично з урахуванням того, що для розуміння цілісної картини ідеологізації/символізації міста необхідно врахувати і ті з адресних урбанонімів, які не містять меморативного підтексту, але, водночас, мають ідеологічне змістове навантаження (як назва вулиць Радянська, Комсомольська до прикладу).

Презентацію результатів контент-аналізу розпочнемо із, здається, найважливішого блоку об'єктів, що артикують різні моделі минулого – адресних урбанонімів. Як зазначає українська вчена В. Середа, «Назви вулиць відіграють навіть більшу роль у дисциплінуючих техніках політики пам'яті, аніж пам'ятники чи меморіальні таблиці. Меморіальні таблиці, якщо їх не артикують у ритуалах комеморації чи не включають у громадське життя міста, скоро стають «природними» маркерами міського простору, частиною автоматизованого сприйняття натовпом перехожих і «зникають» з їхньої уявної мапи міського ландшафту» [10, с. 87]. Так само непомітними для людського ока є й пам'ятники. За словами Р. Музіля, «На світі немає нічого більш невидимого ніж

пам'ятники. Безперечно, пам'ятники встановлюються для того, щоб на них дивилися, саме для того, щоб привертати увагу; та водночас вони просочені чимось, що захищає їх від уваги, яка відбиває від них, ніби дощові краплі від проолієної поверхні, не спиняючись ні на мить» [5, с. 3].

Аналіз ідеологічної деколонізації адресних урбанонімів здійснюватимемо використовуючи довідкові дані назв вулиць міста, вміщені у книзі провідного дослідника історії Рівного О. Прищепи, виданій у 2006 р. [9, с. 203–218]. Наведені у книзі рівненського історика дані вважаємо оптимальними у хронологічному контексті, оскільки аналіз ідеологічних змін в адресних урбанонімах із використанням довідкових даних 1990-х рр. був би передчасним у зв'язку із тим, що символічний простір міст має значну інерцію і завжди суттєво відстає від перебігу політичних подій. Використання ж найновіших даних за 2013 р., враховуючи появу низки нових вулиць та включення до складу міста приміських населених пунктів, значно спотворюватиме результати дослідження.

Результати здійсненого контент-аналізу презентуємо у вигляді кількох матричних класифікаторів, що демонструють варіативну палітру репрезентацій конкуруючих моделей минулого закоданих в назвах адресних урбанонімів міста. Найбільше значення для компаративної складової аналізу матиме порівняння результатів дослідження у двох просторово-історичних перспективах: радянській та національній.

### Ступінь ідеологізації адресних урбанонімів у радянський період

Таблиця 1  
Типологізація адресних урбанонімів за критерієм меморативної політики

| Вулиці, що символізують просторово-історичний континуум розвитку міста |                                     |                                      |                            | Вулиці, які забезпечують інтерналізацію певних символів минулого не пов'язаних із просторово-історичним континуумом розвитку міста |                       |                                                    |                        | Назви вулиць, що не мають історичного змістового навантаження |                                                |
|------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|--------------------------------------|----------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|----------------------------------------------------|------------------------|---------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| Символізують поліетнічне минуле міста                                  | Відображають радянське минуле міста | Відображають українське минуле міста | Мають нейтральний контекст | Радянський характер                                                                                                                | Національний характер | Поліетнічний характер історичного розвитку України | Нейтрального контексту | Радянський характер                                           | Вулиці, які позбавлені ідеологічного контексту |
| 2 (0,4%)                                                               | 16 (3,4%)                           | 8 (1,7%)                             | 28 (6%)                    | 117 (25,2%)                                                                                                                        | 43 (9,3%)             | 45 (9,7%)                                          | 24 (5,2%)              | 22 (4,7%)                                                     | 160 (34,4%)                                    |
| 54 (11,5%)                                                             |                                     |                                      |                            | 229 (49,4%)                                                                                                                        |                       |                                                    |                        | 182 (39,1%)                                                   |                                                |

Таблиця 2

**Типологізація адресних урбанонімів, що мають ідеологічний характер**

| Загальна кількість адресних урбанонімів, що мають ідеологічний характер та відсоток від загального числа урбанонімів | Назви вулиць, що забезпечують інтерналізацію радянських зразків | Вулиці, що забезпечують інтерналізацію національних зразків |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| 206 (44,3%)                                                                                                          | 155 (33,3%)                                                     | 51 (11%)                                                    |

Таблиця 3

**Тематична класифікація адресних урбанонімів радянського характеру**

| Адресні урбаноніми, що мають міліарний характер <sup>1</sup> | Назви вулиць, що присвячені радянським політичним діячам чи подіям | Назви вулиць, що присвячені відомим діячам науки, культури та мистецтва | Назви вулиць, що забезпечують інтерналізацію ідеї просторової єдності українського та російського народів <sup>2</sup> | Назви вулиць, що підкреслюють сутність пануючого політичного режиму |
|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------|
| 87 (56,1%)                                                   | 25 (16,1%)                                                         | 20 (12,9%)                                                              | 12 (7,8%)                                                                                                              | 11 (7,1%)                                                           |

Таблиця 4

**Тематична класифікація адресних урбанонімів національного характеру**

| Адресні урбаноніми, що мають міліарний характер | Назви вулиць, що присвячені українським громадським, державним і політичним діячам чи подіям | Назви вулиць, що присвячені відомим українським діячам науки, культури та мистецтва | Вулиці, що мають інше національне звучання |
|-------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|
| 4 (7,9%)                                        | 3 (5,9%)                                                                                     | 42 (82,3%)                                                                          | 2 (3,9%)                                   |

Наведені дані засвідчують абсолютну перевагу в назвах вулиць тих символічних маркерів, які не пов'язані з просторово-історичним континуумом розвитку міста (88,5%). Така структуризація адресних урбанонімів є типовою, зважаючи на обмеженість символічних ресурсів місцевого значення та необхідність конструювання такої ієрархії ідентичнісних символів, яка забезпечувала б домінування загальнодержавної ідентичності над регіональною. Привертає увагу і значна кількість адресних урбанонімів ідеологічного характеру (44,4% від загальної кількості). Показово, що в їхній структурі має місце абсолютне домінування тих назв, які забезпечують інтерналізацію радянських зразків пам'яті про минуле (33,3%) над тими, що мають національний характер (11% від загальної кількості). Такий підхід до символічного

<sup>1</sup> Назви вулиць, які присвячені воєначальникам, героям війн, революції, партизанам, діячам підпільного руху, видатним військовим, визначним чи трагічним подіям воєнного характеру.

<sup>2</sup> У контексті радянської національної політики забезпечували інтеграцію української та російської націй тому й зараховуємо їх до цієї частини матричного класифікатора.

маркування міського простору вписується у контекст радянської меморативної політики, яка ставила за мету формування домінантного типу ідентичності «радянської людини», що мав би переважати над національним. У випадку з адресними урбанонімами Рівного така радянська символічна домінанта у маркуванні простору в буквальному сенсі відображала ключові слова відомої пісні групи «Самоцвіти»: «моя адреса не дім і не вулиця, моя адреса Радянський Союз».

Символічне маркування радянської ідентичності у назвах вулиць при цьому непропорційно сильно сфокусоване на міліарній складовій. Серед адресних урбанонімів радянського змістового навантаження переважають ті, що присвячені воєнним здобуткам, героїчним перемогам і трагедіям Червоної армії та іншим радянським подіям і діячам військового характеру (56,1% від загальної кількості назв радянського характеру). У міліарній системі топонімічних знакових символів присутні і ті з них, які сакралізують воєнну могутність Російської імперії. Це, зокрема, стосується вулиць імені Кутузова та Суворова [9, с. 209, 207]. Це дає підстави висновувати про тотальну мілітаризацію символічних маркерів міста, інтерналізація яких була покликана забезпечувати формування ідентичності імперського типу (почуття гордості за належність до такої воєнної потуги) зі значною домінантою образу ворога (як внутрішнього, так і зовнішнього), нагадування про одвічну боротьбу з яким виконувало функцію джерела постійного енергетичного живлення почуття приналежності до єдиного радянського народу.

Непропорційно менше радянських назв вулиць присвячено діячам політики (16,1% від загальної кількості назв радянського характеру), культури, науки та мистецтва (12,9%). До особливої категорії належать адресні урбаноніми, покликані інтерналізувати ідею просторової єдності українського та російського народів (7,8%). До таких відносимо ті, що названі за аналогією з відомими російськими містами, історико-культурними регіонами, географічними об'єктами (вулиці Костромська, Московська, Алтайська і т. д.) [9, с. 209, 215]. При цьому назву Московська носила одна з найбільших вулиць Рівного. До особливої категорії хоча й не історичного, однак, ідеологічного характеру належать і адресні урбаноніми, в назвах яких кодовано сутність пануючого політичного режиму (7,1%). До таких, наприклад, належали вулиці Радянська, Комсомольська, Комсомолу України, Комінтерну, Піонерська, Радгоспна [9, с. 203–218].

Тематичний поділ адресних урбанонімів національного звучання у радянському Рівному характеризувався непропорційно великою домінантою назв, присвячених відомим діячам науки, культури та мистецтва (82,3% від загальної кількості назв вулиць національного характеру). Така зосередженість саме на гуманітарній царині, припускаємо, була покликана послаблювати процес інтерналізації національних зразків, які суттєво поступалися перед міліарною потугою радянських символів як під кількісним оглядом, так і в контексті емоційного навантаження. Це мало б виконувати функцію формування на символічному рівні відносин панування/підкорення: слабка етнокультурна (неполітична) українська ідентичність завжди поступалася б мілітарно та політично домінуючій ідентичності радянського типу. Це може бути одна із варіацій пояснення того факту, що серед назв вулиць радянського Рівного, які репрезентують національне минуле України, кількість тих, що мають мілітарне (7,9%) і політичне

(5,9%) звучання була незначною (див. табл. 4). І навіть поодинокі з них вписувалися в схему радянської парадигми історії України, яка презентувалася як одвічна боротьба за воз'єднання двох братніх народів. Символи цієї боротьби часів Хмельниччини і знайшли своє відображення у вербалізованих топонімічних маркерах Рівного (вулиці Героїв Берестечка та І. Нечая).

У структурі тематичної класифікації символічного маркування адресних урбанонімів привертає увагу той факт, що лише дві назви вулиць міста символізували його зв'язок із полікультурним мультинаціональним минулим (ще в міжвоєнний період населення Рівного поділялося на кілька етнічних груп: євреї, поляки, українці, німці та деякі інші національності). Такої особливої честі удостоїлася чеська меншина Рівного: саме із її замешканням тут пов'язана одна із назв вулиць – Чеська. Ще одна вулиця була присвячена відомому чеському письменнику-сатирику, який свого часу побував у Рівному – Я. Гашеку. Однак проблема полягає в тому, що чеська меншина, яка мешкала на Волині, ніколи не складала суттєвої більшості в етнотемографічній структурі полікультурного Рівного. Інші ж нації, єврейська та польська зокрема, які і домінували у структурі міського населення в символічному просторі радянського Рівного взагалі не були представлені. Історична амнезія поширилася і на німців, які мали цілий квартал замешкання у місті і утримували дрібні мануфактури (нинішня вулиця С. Петлюри) [8, с. 59]. На нинішній вулиці М. Драгоманова (Сенаторській у XIX ст.) мешкали навіть італійці, які входили до придворної служби князів Любомирських (найбільшого польського аристократичного роду Рівного) [8, с. 94]. Їхня присутність тут, як і присутність польського князівського роду жодним чином не відображалася в адресних урбанонімах радянського Рівного.

Відсутні серед назв вулиць радянського періоду і ті, що репрезентують конкуруючі пануючому радянському мета-наративу моделі пам'яті недомінантних груп. Навіть національний наратив, репрезентований у назвах вулиць, виглядав радше підкореною пануючій радянській системою символів про минуле, а тому його не можна вважати конкурентною моделлю пам'яті. Тому на рівні символічного кодування минулого у назвах вулиць можемо вести мову лише про струнку ієрархію панування/підкорення, яку було вибудовано між радянськими та національними зразками, а не наявність символічних репрезентантів конкурентних моделей пам'яті про минуле. Отже, маркування символічного простору Рівного в радянську епоху відображало наявний ідеологічний диктат у державі, в рамках якого не було місця для презентації контр-пам'ятей.

За роки незалежності України адресні урбаноніми Рівного зазнали кардинального символічного переозначення. Демократизація місцевого управління, яка супроводжувалася розширенням самоврядних прав міських рад, обумовила отримання ними повноваження визначати назви вулиць на власний розсуд. Це і стало поштовхом до ідеологічної деколонізації як символічного простору загалом, так і семантики адресних урбанонімів зокрема. Залежність перейменування вулиць від рішень міської ради дає нам чудову можливість на їхньому прикладі встановити особливості меморативної політики регіональних органів влади. Для з'ясування цілісної картини результатів національної меморативної політики в Рівному розглянемо дані контент-аналізу семантичного тексту рівненських вулиць станом на 2006 р. та порівняємо їх із статистичними даними радянської епохи. Аналіз символічного маркування вулиць міста в умовах існування



незалежної України здійснювався за аналогічною методикою їх поділу на тематичні блоки, що відображають ідентичні матричні класифікатори.

### Ступінь ідеологізації адресних урбанонімів Рівного у період незалежності України

Таблиця 5

#### Типологізація адресних урбанонімів за критерієм меморативної політики

| Вулиці, що символізують просторово-історичний континуум розвитку міста |                                     |                                      |                       | Вулиці, які забезпечують інтерналізацію певних символів минулого не пов'язаних із просторово-історичним континуумом розвитку міста |                       |                                                    |                     | Назви вулиць, що не мають історичного змістового навантаження |                                                |
|------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|----------------------------------------------------|---------------------|---------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| Символізують поліетнічне минуле міста                                  | Відображають радянське минуле міста | Відображають українське минуле міста | Нейтрального звучання | Радянський характер                                                                                                                | Національний характер | Поліетнічний характер історичного розвитку України | Нейтральне звучання | Радянський характер                                           | Вулиці, які позбавлені ідеологічного контексту |
| 3<br>(0,6%)                                                            | 16<br>(3,5%)                        | 21<br>(4,4%)                         | 31<br>(6,7%)          | 31<br>(6,7%)                                                                                                                       | 125<br>(26,9%)        | 46<br>(9,9%)                                       | 16<br>(3,5%)        | 1<br>(0,2%)                                                   | 175<br>(37,6%)                                 |
| 71 (15,2%)                                                             |                                     |                                      |                       | 218 (47%)                                                                                                                          |                       |                                                    |                     | 176 (37,8%)                                                   |                                                |

Таблиця 6

#### Типологізація адресних урбанонімів, що мають ідеологічний характер

| Назви вулиць, що забезпечують інтерналізацію радянських зразків | Вулиці, що забезпечують інтерналізацію національних зразків |
|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| 48 (10,3%)                                                      | 146 (31,4%)                                                 |
| 194 (41,7%)                                                     |                                                             |

Таблиця 7

#### Тематична класифікація адресних урбанонімів радянського характеру

| Адресні урбаноніми, що мають мілітарний характер <sup>1</sup> | Назви вулиць, що присвячені радянським політичним діячам чи подіям | Назви вулиць, що присвячені відомим діячам науки, культури та мистецтва | Назви вулиць, що забезпечують інтерналізацію ідеї просторової єдності українського та російського народів <sup>2</sup> | Підкреслюють сутність пануючого політичного режиму |
|---------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| 38 (79,2%)                                                    | –                                                                  | 9 (18,8%)                                                               | 1 (2%)                                                                                                                 | –                                                  |

<sup>1</sup> Назви вулиць, які присвячені ватажкам повстань, військових дій воєначальникам, героям війн, революції, партизанам, діячам підпільного руху, видатним військовим, визначним чи трагічним подіям воєнного характеру.

<sup>2</sup> У контексті радянської національної політики забезпечували інтеграцію української та російської націй тому й зараховуємо їх до цієї частини матричного класифікатора.

Таблиця 8

**Тематична класифікація адресних урбанонімів національного характеру**

| Адресні урбаноніми, що мають міліарний характер | Назви вулиць, що присвячені українським громадським, державним і політичним діячам чи подіям | Назви вулиць, що присвячені відомим діячам науки, культури та мистецтва <sup>1</sup> | Вулиці, що мають інший національний контекст |
|-------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------|
| 27 (18,5%)                                      | 27 (18,5%)                                                                                   | 87 (59,6%)                                                                           | 5 (3,4%)                                     |

Наведені дані засвідчують, що переозначення символічного простору міста на рівні вербального маркування вулиць призвело до незначного зміщення на користь тих маркерів, які символізують просторово-історичний континуум розвитку Рівного (15,2% замість 11,5% в радянську епоху). Це може бути свідченням часткової демократизації меморативної політики. Однак позитивне зміщення цього показника лише на 3,7 % навряд чи можна кваліфікувати досить серйозним зрушенням у цьому напрямку.

Що ж стосується рівня ідеологізації адресних урбанонімів, то поверхневий аналіз дає підстави постулювати про те, що відбулися серйозні структурні зрушення на користь націоналізації символів, однак не сталося фундаментальної методологічної зміни політики у цій царині. Адже ступінь політичної ангажованості адресної знакової системи знизився лише із 44,3% до 41,7% (див. табл. 2, 8). При цьому під кількісним оглядом співвідношення національного та радянського у символічній знаковій системі адресних урбанонімів змінилося з точністю до навпаки: із 33,3% / 11% на користь радянських символів у попередню епоху (див. табл. 2) до 10,3% / 31,4% на користь національних в умовах незалежності (див. табл. 6).

Квінтесенцією націоналізаційної політики муніципалітету Рівного стало присвоєння одним із найважливіших та найбільших вулиць імен героїв визвольної боротьби УПА: С. Бандери та Р. Шухевича. На вулиці С. Бандери сьогодні розміщено адміністративний корпус Рівненського державного гуманітарного університету (найбільшого гуманітарного вишу міста), що неодноразово створювало певні психологічні незручності для місцевих фахових істориків, які працювали за рекомендаційними листами від вказаної адреси в російських архівах.

Але це той випадок, коли загальний поверхневий аналіз статистичних даних не засвідчує фундаментальних змін в переозначенні системи символічного маркування простору та засадничих парадигмальних трансформацій у функціонуванні адресних репрезентантів різних моделей минулого. Якщо кількість радянської символіки у порівнянні з попередньою епохою зменшилася майже втричі на користь національної, що засвідчує негативну кореляцію між цими показниками, та залишилося незмінним

<sup>1</sup> Вулиці перейменовані на честь українських художників, письменників, діячів культури які не мали жодного відношення до політичної діяльності у контексті «переписування» історії української культури як один із аспектів «винайдення традиції» теж трактуємо реідеологізацією символічного простору (така політика підкорена завданню витворення національної версії української історії).



превалювання у її внутрішній ієрархії маркерів міліарного характеру, то незмінне переважання культурних маркерів у переозначеній національній вуличній знаковій системі при суттєвому збільшенні її чисельної переваги засадничо змінило особливості символічної організації простору Рівного у цілому. Попри значне збільшення кількості адресних урбанонімів міліарного характеру у порівнянні з попередньою епохою (18,5% проти 7,9% – табл. 4, 8), у їх національній ієрархії абсолютна перевага залишилася за назвами вулиць, присвяченими відомим діячам науки, культури та мистецтва (59,6% – табл. 8).

Всього ж кількість назв, що освячують воєнні звитяги зменшилася із 19,6% від загальної кількості вулиць в масштабах всього міста до 13,8% (див. табл. 3, 4, 7, 8). При цьому у кількісному виразі більшість вуличних маркерів воєнного характеру збереглися за радянськими адресними репрезентантами минулого (38 проти 27 – див. табл. 7, 8). Це пояснюється тим, що націоналізаційний характер меморативної політики міської влади Рівного не позначився на символіці часів Другої світової війни щодо принаймні нейтрального якщо не позитивного ставлення до якої в усіх регіонах Західної України здається склався мовчазний консенсус. Зокрема, у Рівному збереглися вулиці, присвячені героям боротьби з нацизмом: Остафіву, Мирющенку, Абрамову, Голікову, Червонію, Беякову тощо. Досить несподіваним є і той факт, що міська влада вирішила зберегти у символічному просторі міста і радянських героїв часів громадянської війни. Це, зокрема, стосується О. Дундича, Т. Черняка та В. Кіквідзе. Щодо останнього, то він є досить суперечливою постаттю для Рівного не тільки під оглядом того, що брав участь у відвоюванні міста більшовицькими військами у період національної революції 1917 р., але, згідно з даними російського історика С. Волкова, відзначився тут антиєврейськими погромами [4]. Також збережено деякі назви, що символізують воєнну могутність Росії, як вулиця ім. Кутузова наприклад.

Проте варто припустити, що функціональна роль міліарної системи символів на рівні адресних урбанонімів зазнала фундаментальної зміни. Суттєве зменшення її чисельності поряд із націоналізаційним переозначенням символічного простору міста та зміною політичних реалій знівелювали її асиміляційну/радянізаційну роль. Радикальної трансформації зазнала і сутність функціонування всієї системи вербалізованих знакових кодів Рівного: на зміну символічному кодуванню ієрархії панування/підкорення, в якому домінуюча роль резервувалася за однією ідеологією, до знакового простору Рівного прийшли системи символів-репрезентантів конкурентних моделей минулого. Тому «рудименти» радянської епохи, які залишилися у вигляді деяких адресних урбанонімів міста, сьогодні займають не домінуюче, а лишень конкуруюче положення поряд із адресними репрезентантами національної візії історії.

Ця конкуренція подекуди має просторове втілення у вигляді дивовижних парадоксів. Зокрема вулиця Р. Шухевича (одного з лідерів УПА, який воював за незалежність України) у міському просторі перетинається із вулицею О. Дундича (хорватського воїна-інтернаціоналіста, який воював на боці Червоної армії проти незалежності УНР у період національно-демократичної революції 1917–1920 рр.). Цікаво, що ідеологічні трансформації зміг пережити один із знакових символів просторової єдності України та Росії – вулиця Костромська. Всі ж інші назви такого гатунку було змінено.

Означене вище засвідчує суттєві зрушення меморативної політики міської влади в бік демократизації. Збереження радянської частини вербальних знакових кодів у символічному управлінні міста засвідчує позитивну тенденцію до визнання контрверсійних символів минулого. Адже радянський час все ж таки був частиною історії Рівного і має право на символічне втілення як репрезентація альтернативної візії історії.

Все ж історична амнезія залишилася незмінною, як і в радянську епоху, щодо полікультурного характеру Рівного у минулому. Останній не знайшов свого вербального втілення в адресних урбанонімах міста хоча, вважаємо, полікультурна історична спадщина є величезним символічним ресурсом регіонального характеру, який дав би шанси, не «винаходячи традиції» (символи) у більшій мірі переозначити символічний простір на користь регіональної домінанти перед загальнодержавним мета-нарративом, перетворивши місто в більш самодостатнє та привабливе в усіх контекстах і ожививши його історичну палітру. Акцентування уваги на поліетнічності історії Рівного також здатне виконувати функцію виховання толерантності до традиційних меншин України (євреїв, поляків тощо), забезпечуючи символічний вираз міжетнічної комунікації, яка сьогодні неможлива у реальному виразі через виключно український характер міста. Втечу ж від такої мультикультурності, послуговуючись категоріальним апаратом З. Баумана, трактуємо проявом символічної міксофобії, властивій націоналістичному баченню минулого, з позиції якого етнічна міксофілія несе в собі загрозу самій ідеї національної державності. За словами З. Баумана, «Архітектори і спеціалісти по міському плануванню здатні чимало зробити для того, щоб збільшити міксофілію і мінімізувати випадки міксофобських відповідей на виклики міського життя» [3, с. 49]. У нашому випадку ми маємо справу із конструюванням «вербальної архітектури» міста.

Тому констатуємо, що сьогоднішній стан мультикультурного простору історичного Рівного у символічному значенні найповніше відбиває категорія С. Фласті «вивернутий простір» (простір, до якого неможливо наблизитися) [3, с. 46]. Поліетнічне минуле Рівного репрезентоване у поодиноких залишках пам'яток архітектури, які не означені вербальними маркерами, а тому, вони намагаються щось сказати мешканцям міста, проте не можуть сформувати в них цілісного уявлення його етно-просторової історії, створюючи психологічний ефект вивернутого простору, який присутній у вигляді міража що не дає можливості наблизитися до себе, не розкриває себе в повній мірі, постійно вислизаючи з уяви.

Натомість маємо засилля національної вербальної символіки, яка, у деякій мірі, навіть функціонально протистоїть сьогодні вже «забутому» мультикультурному минулому. До прикладу вулиця, на якій свого часу розміщувався перший у Рівному єврейський театр Зафрана сьогодні носить назву Симона Петлюри (тобто вона вербально означена іменем людини, яку звинувачують у антиєврейських погромах) [8, с. 104]. Вже згадувана вулиця імені більшовицького польового командира-антисеміта Кіквідзе, винного у єврейських погромах у Рівному, теж є доволі суперечливою в контексті єврейського минулого міста.

Здійснене владою переозначення топонімічної системи міста, припускаємо, якщо й не було повноцінно інтерналізоване мешканцями, то, принаймні, не викликає нега-

тивного ставлення в них. Це засвідчує відсутність будь-яких стратегій опору змінений парадигмі маркування адресних урбанонімів у формі символічного насильства над новими вербальними знаками. Таке звикання до моноетнічності міста, припускаємо, є частиною націотворчого процесу, який часто супроводжується «забуванням» того, що мало місце в минулому, та «згадуванням» того, що ніколи не було частиною історії (у нашому випадку маємо справу зі «згадуванням» моноетнічного характеру Рівного, його сприйняття як даності історичного розвитку так ніби євреїв та поляків ніколи й не було у місті).

Проаналізувавши сутність нової парадигми символічного управління Рівним, ті демократичні зміни, що відбулися у політиці пам'яті міської влади трактуємо такими, що не мали цілеспрямованого характеру, а були наслідком збігу обставин: мовчазної згоди на часткове збереження пам'яті про радянське минуле (принаймні тієї її частини, що стосується Другої світової війни та історії міста) у процесі націоналізаційної реідеологізації символічного управління вербальною знаковою системою. Про реідеологізаційні тенденції у топонімічній системі маркування простору свідчить той факт, що відповідна політика не призвела до подолання амнезії на полікультурний характер Рівного у минулому та домінанта того ж таки ідеологічного есенціалізму, але вже на ґрунті націоналізму (а не комунізму) у процесі її практичного втілення. А тому маємо достатньо підстав висновувати про відсутність процесів внутрішньої деколонізації в управлінні топонімічною системою вербальних маркерів міста та незавершеність її ідеологічної деколонізації.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Амар Тарік Сиріл*. What you Get is What you See / Т. С. Амар // Страсті за Бандерою: статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2010. – С. 9–16.
2. *Амар Тарік Сиріл*. Інакша, але подібна, чи подібна, але інакша? Публічна пам'ять про Другу світову війну у пострадянському Львові / Т. С. Амар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/183-taryk-syryl-amar-inaksha-ale-podibna-chy-podibna-ale-inaksha-publichna-pamyat-pro-druhu-svitovu-viynu-u-postradyanskomu-lvovi>
3. *Бауман Зигмунт*. Город страхов, город надежд / З. Бауман // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 24–53. – С. 49.
4. *Волков С. В.* Черная книга имен, которым не место на карте России [Электронный ресурс] / С. В. Волков. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/276443/read>.
5. *Гжегож Россолінскі-Лібе*. Історія міста Львова в його політичних пам'ятниках. Серія он-лайн публікацій Центру міської історії Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] / Россолінський-Лібе Гжегож. – Серія номер: 6. – Львів, жовтень. 2009. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/530732/>
6. *Наконечний В.* Символічний простір міста: психологічна та соціокультурна інтерпретація [Електронний ресурс] / В. Наконечний // Держава та суспільство. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/5/04.pdf>.
7. *Обухова Н. О.* Структура символічного простору в образі великого міста (на прикладі м. Донецьк) / Н. О. Обухова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – С. 84–87. – (Серія «Соціологія» ; вип. 1–2).

8. *Поліщук Я. О.* Мандрівка крізь віки: нариси історії міста / Я. О. Поліщук. – Вид. 2-ге, доповн. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 300 с. – С. 59.
9. *Прищепя О.* Вулицями Рівного: погляд у минуле / О. Прищепя. – Рівне, 2006. – 223 с. – С. 203–218.
10. *Середа В. В.* Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова / В. В. Середа // Вісник Львівського університету. – 2008. – С. 73–99. – (Серія «Соціологія» ; вип. 2).
11. *Симоненко І. М.* Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення / І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4 (13). – С. 53–63.

*Стаття надійшла до редколегії  
Прийнята до друку*

## **IDEOLOGICAL DECOLONIZATION OF VERBAL MARKERS' TOPONYMIC SYSTEM OF THE TOWN OF RIVNE**

**P. S. Dolganov**

*Rivne State Humanitarian University,  
Bandery Str. 12, Rivne, 33001, Ukraine,  
petro\_dolganov@mail.ru*

There is the influence of the environment on the social processes within the city, as well as the social integration of people living in a city area. The very organization of the environment and its symbolic value are important to consider, correct coding and decoding in terms of impact on social behavior. The specific character of functioning of the verbal markers in the modern urban environment is defined. A Particular attention is paid to the methodological problems of the interpretation of decolonization, its course and consequences for local community urban space decolonization. The experience of studying decolonization, its implications and impact on the is in the focus of research interest for several reasons. The processes of symbolic reattribution of address urbanonims of the town of Rivne in the period of independence are characterised. The thematic classification of verbal markers' toponymic system of the town in Soviet period and in the time of the independence of Ukraine is carried out. On the base of the comparison of the system of address urbanonims of Rivne in two time perspectives the conclusion about the extent of their ideological decolonization is drawn. The level of the internal decolonization of town's memory area in the context of the precence of verbal representative markers of Rivne poliethnic history is determined.

*Key words:* ideological decolonization of memory, internal decolonization of memory, town symbolic area, address urbanonims, commemorative policy.

## ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ВЕРБАЛЬНЫХ МАРКЕРОВ РОВНО

П. С. Долганов

*Ровенский государственный гуманитарный университет,  
ул. Бандеры, 12. г. Ровно, 33001, Украина,  
petro\_dolganov@mail.ru*

Охарактеризованы процессы символического изменения адресных урбанонимов г. Ровно в период независимости. Осуществлено тематическую классификацию топонимической системы вербальных маркеров города в советский период и в условиях независимой Украины. На основе сравнения системы адресных урбанонимов Ровно в двух временных перспективах сделаны выводы о степени их идеологической деколонизации. Определен уровень внутренней деколонизации меморативного пространства города в контексте наличия в нем вербальных маркеров-репрезентантов полиэтнического прошлого Ровно.

*Ключевые слова:* идеологическая деколонизация памяти, внутренняя деколонизация памяти, символическое пространство города, адресные урбанонимы, меморативная политика.

УДК 321.01.+323.174 (477)

## ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: ДІАХРОННИЙ ВИМІР

**В. В. Серeda**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,  
sereda.vik@gmail.com*

У статті наведено огляд основних досліджень особливостей політичної культури в Україні. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження політичної культури, розкрито її зміст і здійснено типологію основних складових політичної культури. З використанням матеріалів українських та міжнародних соціологічних досліджень проведено діахронний аналіз політичної культури українського соціуму. Виконано порівняльний аналіз проявів політичної культури в Україні та в інших європейських країнах.

*Ключові слова:* політична культура, складові політичної культури, класифікація.

Інтерес науковців до особливостей політичної культури в Україні має хвилеподібний характер. Він інтенсифікується у переломні моменти, коли чергова політична криза чи революційні події змушують соціологів та політиків замислитися над питаннями: чому так сталося? Що спонукало громадян до активних протестних дій? І, чи можна було спрогнозувати подібні прояви громадянської непокори?

Вперше українські вчені у своїх розвідках звернулися до феномену політичної культури ще на початку 1990-х років, коли українська держава здобула свої незалежність, а український соціум вступив на шлях посткомуністичних трансформацій з метою формування нового демократичного суспільства. З часом інтерес до цієї тематики було витіснено іншими соціальними проблемами.

Події листопада-грудня 2004 року, що проявилися у активній політичній мобілізації населення, знов привернули увагу соціологів і політологів до вивчення особливостей політичної культури в Україні. З'явилася низка порівняльних досліджень [12, 14, 21], які за основу брали показники, описані у піонерському дослідженні Інституту соціології НАН України 1991 р. Проте згодом політична активність громадян України повернулася у межі своїх вихідних показників, що призвело до чергової втрати інтересу до цієї тематики серед науковців.

У листопаді 2013 – лютому 2014 року українське суспільство сколихнула чергова хвиля активних політичних протестів, що змусило дослідників та політиків в черговий раз заговорити про можливі зміни у політичній культурі, поте рекордно низька явка виборців на позачергових парламентських виборах, що відбулися у жовтні 2014 р. знов поставила під сумнів стійкість зафіксованих змін. Відповідно виникає потреба